

Zsoldos Attila

A 800 ÉVES ARANYBULLA

ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ

Zsoldos Attila

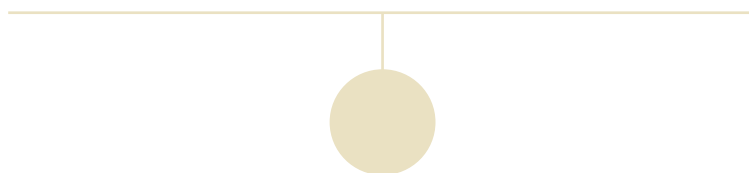
A 800 ÉVES ARANYBULLA

Zsoldos Attila

A 800 ÉVES ARANYBULLA

ORSZÁGHÁZ KÖNYVKIADÓ • BUDAPEST • 2022

Szakmai lektor *Almási Tibor*

Szerkesztette *Pelyach István*

Szöveggondozó, korrektor *Szell Szilvia*

A kötetet tervezte *Környei Anikó*

Képszerkesztő *Csukovits Anita*

A képeket retusálta és a kötetet tördelte *Fodor Gábor*

A térképeket készítette *Nagy Béla*

A kiadásért felel *Such György* az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A címlapon *II. András aranypecsétje, 1221*

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára),

a hátsó borítón *II. Andrást ábrázoló miniatúra a Képes krónikában*

(Országos Széchényi Könyvtár) látható.

A könyv az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató *Bellavics István*

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora *Pelyach István*

www.orszaghazkonyvkiado.hu

© Szerző, 2022

© Országgyűlés Hivatala, 2022

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető *György Géza* vezérigazgató

ISBN 978-615-5948-73-2

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	7
•	
II. AZ ELŐZMÉNYEK	13
•	
III. A HÁTTÉR: AZ ÚJ BERENDEZKEDÉS POLITIKÁJA	35
1. <i>Az adományok</i>	45
2. <i>A királyi szerviensek</i>	69
3. <i>A vendégek és közösségeik</i>	94
4. <i>A kincstári reformok</i>	112
•	
IV. AZ 1222. ÉVI ARANYBULLA	135
•	
V. A MEGÚJÍTÁSHOZ VEZETŐ UTAK	165
1. <i>A Német Lovagrend és kiűzése</i>	172
2. <i>A muszlimok és a zsidók</i>	179
3. <i>Az adományok felülvizsgálata</i>	187
•	
VI. AZ ARANYBULLA MEGÚJÍTÁSA ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK	205
•	
VII. AZ ARANYBULLA ÖRÖKSÉGE	231
•	
FÜGGELÉK	245
1. <i>Az Aranybulla négy magyar fordítása</i>	248
2. <i>Az Aranybulla és 1231. évi megújítása</i>	260
•	
FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	269
KÉPEK JEGYZÉKE	279
SZEMÉLYNÉV- ÉS FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ	280

I.

BEVEZETÉS

A magyar azon nyelvek közé tartozik, amelynek hangkészletét némi találékonyság nélkül nem lehet a latin ábécé betűivel lejegyezni. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a magyar nyelvű írásbeliség viszonylag szerény középkori kezdetek után csak a kora újkorban bontakozott ki erőteljesebben. Éppen ezért szembevetendő, hogy a II. András király által 1222-ben kiadott Aranybullának, egyetlenként a magyar középkor törvényei közül, már igen korán, a 16. század második felében elkészült egy magyar fordítása. Bár a fordítás indítékai és körülményei nem ismertek, az aligha lehet kétséges, hogy a már akkor is a magyar nemesség legfontosabb jogait írásba foglaló törvénynek tekintett Aranybulla a neki tulajdonított kivételes jelentőségnek köszönhetően a megkülönböztetett figyelmet.

Az érdeklődés azóta sem lankadt, bár az Aranybullát manapság inkább emlegetni szokás, semmint tudományos vizsgálat tárgyává tenni. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy egyfajta szakmai közmegegyezés uralkodik a tekintetben, miszerint az Aranybullával kapcsolatos kérdésekre már megnyugtató válaszokkal rendelkezünk. A konszenzusig azonban el kellett jutni, ami nem volt egyszerű feladat. Az Aranybulla elemzése ugyanis a legváltozatosabb és egymásnak ellentmondó értelmezésekre vezetett, különösen a régibb történeti irodalomban. Volt, aki az Aranybulla megszületésében a király adománypolitikáját ellenző Béla herceg — II. András legidősebb fia, a későbbi IV. Béla király — pártjának győzelmét látta, más ellenben éppen az adományo-

kat elnyerők diadalát vélte felfedezni a törvényben. Akadt, aki a királyi hatalom megerősítését olvasta ki az Aranybulla intézkedéseiből, miközben más vélemény szerint azok valójában a király elé emeltek korlátokat. Mára azonban általánosnak mondható az a kép, mely szerint az Aranybulla kiadására 1222 májusának vége előtt került sor, mégpedig azért, mert a II. András politikájának, mindenekelőtt a szertelen túlzásokba eső birtokadományozásainak ellenzői által kirobbantott mozgalom rákényszerítette az uralkodót e lépésre. A mozgalom élén András bátyja, az 1204-ben elhunyt Imre király háttérbe szorított egykori bizalmasai álltak, tömegeit pedig zömmel a függetlenségüket a birtokadományozások révén megerősödött nagybirtokosok hatalmától féltő, a korban „királyi szerviens”-eknek nevezett szabad kisbirtokosok biztosították. Számíthatott ugyanakkor a mozgalom az egyház támogatására is, mely a király politikájának számos elemét helytelenítette. 1222 tavaszán a mozgalom győzelme következtében a király kénytelen volt elmozdítani tisztségeikből addigi bizalmasait, s az elégedetlenek vezetői kerültek a királyi tanács kulcspozícióiba, akik kiadták II. Andrásnak az Aranybullát. Annak szövege tehát a mozgalom fő követeléseit tükrözi: az általános sérelmek orvoslásán túlmenően egyfelől a király addig követett politikájával szemben fogalmaz meg rendelkezéseket, másfelől pedig a királyi szerviensek jogait foglalja írásba. Nem sokkal a törvény megszületését követően azonban az Aranybulla kiadását elérők megbuktak, s újra a király régi hívei kerültek a főbb

méltóságokba. Az Aranybulla kiadását kikényszerítők azonban nem nyugodtak bele az események ezen fordulatába, így a királyi szerviensek támogatásával újabb mozgalom bontakozott ki, s II. András ismét kénytelen volt meghátrálni. A viharos politikai helyzetet végül az uralkodó oly módon csendesítette le, hogy ismét átszervezte a királyi tanácsot, és a legjelentősebb méltóságokat olyan előkelőknek juttatta, akik a korábbi politikai küzdelmekben nem vettek részt, vagy legalábbis főszerepet nem játszottak.

A fentiekben összefoglalt rekonstrukció meg­alapozói a 19–20. század fordulójá körüli évtizedek neves történészei, Karácsonyi János és Erdélyi László voltak. Karácsonyi eredményei 1222 politikatörténeti fejleményeit illetően számítanak sok tekintetben ma is irányadóknak. A rendelkezésére álló forrásanyag meglehetősen szegényes volt: ezek közül első helyen maga az Aranybulla érdemel említést, melynek hét eredeti példánya közül egy sem maradt ránk, szövegét azonban fenntartotta egy 1318 körül készített másolat, valamint I. (Nagy) Lajos király 1351. évi törvénye, melynek szövegébe a király belefoglaltatta az Aranybulláét is, igaz, nem teljesen változatlan formában.

Az Aranybulla történetének kutatása során Karácsonyi számára további támpontokat kínáltak az 1222-ből fennmaradt királyi oklevelek, valamint III. Honorius pápa magyarországi ügyekkel kapcsolatos iratai, közülük is kiváltképp az az 1222. december 15-én kelt levele, melyben Karácsonyi, nem elsőként a magyar történétírók közül, az Aranybulla kiadását kikényszerítő mozgalomra vonatkozó közvetlen utalást vélt felfedezni.

Erdélyi legfőbb hozzájárulása az Aranybullával kapcsolatosan felmerülő kérdések tisztázásához az volt, hogy — szakítva azzal a korábbi felfogással, mely az Aranybullában emlegetett királyi szervienseket a nemesség alsóbb rétegének tekintette — felismerte: a 13. század elejének magyar társadalmában a királyi szerviensek önálló, a kor nemességétől különböző társadalmi csoportot alkottak, s velük azo-

nosította az Aranybullát kikényszerítő mozgalom tömegbázisát. A 20. század első felének nagy hatású történésze, Hóman Bálint már Karácsonyi és Erdélyi eredményeit egyeztetve tulajdonította az Aranybulla kiadását annak a mozgalomnak, amelyet a királyi szerviensek — ahogy írta — „ellenzéki főurak egy csoportjának vezetésével” robbantottak ki. A lényeg­et tekintve követte őt ebben az 1940-es évek végén egyeduralomra jutott marxista történetírás, de az ideológiai bilincsektől való megszabadulás sem hozott változást e téren 1990 után.

Jóval nehezebb diónak bizonyult az Aranybulla esetleges külföldi mintájának kérdése. A II. András nevében fogalmazott Aranybulla bevezető elmélkedését érdemes teljes terjedelmében felidézni e ponton: „Mivelhogy mind országunk nemeseinek, mind másoknak is Szent István király által elrendelt szabadsága némely királyoknak a hatalmaskodása folytán, akik olykor saját haragjukat akarták megbosszulni, olykor pedig a gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy olyanokéra, akik [csak] saját hasznukat keresték, igen sok dologban kisebbedést szenvedett, ezek a mi nemeseink felségünket és a mi elődeinknek, az ő királyaiknak felségét kéréseikkel és sok sürgetéssel zaklatták országunk újjáalakítása végett. Mi tehát az ő kéréseiknek mindenben eleget kívánván tenni, ahogy tartozunk, különösen pedig mivel közöttünk és öközöttük ezen okból már gyakrabban nem csekély elkeseredésre jutott a dolog, amit, hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessek, illik elkerülni, ez pedig senki más által nem történhetik jobban, mint őáltaluk, megengedjük mind nekik, mind országunk más embereinek a szent király által engedett szabadságot. És egyéb olyat is, ami országunk állapotának újjáalakítására tartozik, üdvösen rendelünk” (Szilágyi Loránd ford.). Ez a célkitűzés a 13. század számos európai dokumentumával rokoníthatja a magyar Aranybullát, a dekrétum egy másik, jóval gyakrabban emlegetett eleme azonban leszűkíti a kört. Az Aranybulla végén ugyanis olyan záradék található, mely a fentiek szerint bevezetett

1. Az Aranybulla 1318. évi másolata

rendelkezések megsértése esetén felhatalmazza az egyházi és világi méltóságviselőket, valamint az előkelők szűk csoportját, hogy „ellenállhassanak és ellentmondhassanak” akár II. Andrásnak, akár utódainak, ha úgy tapasztalják, hogy az Aranybullában írásba foglalt rendelkezések nem teljesülnek. Ezen a nyomon elindulva három elképzelés fogalmazódott meg a magyar történetírásban. Felmerült az aragón hatás lehetősége, jóllehet az Aranybullával párhuzamba állítható aragóniai törvények évtizedekkel 1222 után készültek. Érthető tehát, hogy ezen elképzelésnek megszületett a fordított változata is, mely viszont a magyar Aranybulla aragóniai hatásával számol, a II. András leányával, az I. Jakab aragóniai királyhoz férjhez adott Jolántával Aragóniába érkezett magyarok között keresve a közvetítőt. Egy

másik álláspont szerint a Jeruzsálemi Királyság utóbb más keresztes államokban is alkalmazott jogszokásai gyakoroltak hatást a magyar Aranybullára. Igen korán megfogalmazódott ugyanakkor az az elképzelés, mely a néhány évvel a magyar Aranybulla előtt, 1215-ben kiadott angol *Magna Carta*-val hozta kapcsolatba a magyar Aranybullát.

Egyetlen esetben sem sikerült a mintaadóként számításba vett dokumentumok és az Aranybulla között szövegszerű párhuzamokat kimutatni, így az egymással versengő javaslatok kapcsolattörténeti tényekre és azokra épített feltételezésekre támaszkodhattak csupán. A legkevésbé meggyőzőnek ítéltető aragón származtatás esetében sem tagadható, hogy II. András bátyjának, Imre királynak a felesége Aragóniai Konstancia volt, s a kíséretében érkeztek

közül többen le is telepedtek Magyarországon. A Jeruzsálemi Királyság jogrendjének megismeréséhez kiváló lehetőséget biztosított II. András 1217–1218. évi szentföldi keresztes hadjárata. Az is igazolható, hogy az Anglia és Magyarország közötti kapcsolatok élénkebbek lehettek a 13. század elején, mint az a korábbiakban feltételezhető volt. Önmagában azonban az, hogy megvolt a lehetőség messzi országok szokásainak megismerésére, nem bizonyítja, hogy azok átvétele meg is történt, miközben az szintén nyilvánvaló, hogy a 13. századi Magyarország nem légüres térben, elszigetelten létezett Európa közepén. Jellemző e tekintetben, hogy egyház- és római jogi hatások ellenben kétségtelenül kimutathatók az Aranybulla szövegében. Az ismert körülmények ilyenformán még leginkább az angol *Magna Carta*ra korlátozva engedik meg annak a kijelentésnek a megköszönését, miszerint az példát szolgáltatott 1222 Magyarországon arra, hogy kielezett politikai helyzetben egy, a király és alattvalói kapcsolatrendszerének átfogó rendezésére vállalkozó dokumentum kiadása lecsillapíthatja az indulatokat, kiváltképpen, ha az uralkodó rászánja magát a szokásosnál jóval erőteljesebb garanciák vállalására az abban foglalt teljesítését illetően. Ha valóban így volt, ami nem teljesen lehetetlen, de nem is magától értetődő, akkor a példát sokkal inkább hasznosíthatta II. András, mint bárki más.

Más kérdés, hogy az Aranybulla és a *Magna Carta* feltételezett kapcsolata szilárdan gyökeret vert az igen gyakran nemzeti mítoszokból építkező magyar történeti köztudatban, mégpedig jóval korábban, mintsem hogy a kérdés tudományos igényű vizsgálata megkezdődött volna. A jelenség magyarázata abban lelhető fel, hogy a Magyarországon még a 19. század első felében is élő középkori eredetű intézmények korszerűsítését szorgalmazzák Angliára tekintettek mintaként, s különös előszeretettel igyekeztek párhuzamokat találni legalább a két ország múltjában. A kor reformerei ugyanakkor éppúgy az „ezeréves magyar alkotmányosság” legerősebb bäs-

tyájaként tekintettek az Aranybullára, mint ellenfeleik, a hagyományos struktúrák megőrzésének hívei. Ez a helyzet azóta sem változott: a legkülönbélebb politikai ideológiák képviselői keresik ma is nézeteik történeti igazolását az Aranybullában.

A magyar történeti köztudat legjellemzőbb vonásai közé a következetesség bizonyosan nem számítható, ami aligha lesz független az említett nemzeti mítoszok jelenlététől. Éppen ellenkezőleg, mintha valósággal kedvet lenné abban, hogy egymással kibékíthetetlen ellentétben álló elemeket rendeljen egymás mellé. Az ideális uralkodó szobrához a minitát erőskezű királyok — Szent István, IV. Béla vagy éppen I. (Hunyadi) Mátyás — szolgáltatják számára, miközben ellenállhatatlanul vonzódik a mai formáját javarészt 19. századi jogtudósok írásaiban elnyert Szent Korona-tanhoz, mely éppen az uralkodói hatalmat korlátozza az önálló személyiséggel felruházott és szentként tisztelt koronára hivatkozva. Olyasféle gyűlések, mint amilyenről a magyar honfoglalás regényes történetét a 13. század elején megálmódó Anonymus beszámol a mai Ópusztaszer nevének eredetét kiagyalva, valószínűleg soha nem voltak, de ha mégis, akkor Szent István számolta fel azokat, hogy maga határozza meg „régis és új császárokat követve” népe számára, „miképpen éljen tisztességes és békés életet” (Szilágyi Loránd ford.). Mi sem magától értetődőbb tehát annál, mint hogy a szent király ünnepén, augusztus 20-án a legjelesebb megemlékezéseket éppen Ópusztaszeren rendezzék meg. Az 1222. évi Aranybullát egyfajta középkori „alkotmány”-ként szokás ünnepelni, megalkotójának, II. András királynak viszont nem jut az ünnep fényéből: az ő megítélése ugyanis mind a történetírásban, mind a történeti köztudatban rendkívül kedvezőtlen.

Aligha van még egy magyar király, akivel úgy elbánt volna a magyar irodalom egy alkotása, mint tette azt II. Andrással Katona József *Bánk bánja*. A mű befogadása, elsősorban nyelvi szempontból, ma már komoly erőfeszítést igényel, de helye a klasszikus művek között megkérdőjelezhetetlen, miként

2. II. András 17. századi ábrázolása Nádasdy Ferenc: Mausoleum Regni Apostolici Regum című kötetében, háttérben a jeruzsálemi Szent Sír-templom

Erkel Ferencnek a dráma alapján készült operája esetében is ez a helyzet. A két mű együttes és egymást erősítő hatása a közgondolkodás alakítására nehezen becsülhető tehát túl. A *Bánk bán*ban magának II. Andrásnak a szájából hangzik el, hogy ő gyenge király, s szintén ő ismeri el, hogy első felesége, az emlékezetes merénylet áldozatául esett Gertrúd királyné gyilkosát megbüntetni nem tudta, mert nem is merte. A *Bánk bán* által generációról generációra örökített II. András-kép azonban minden ízében hamis, ám ezért a legkevésbé éppen Katonának lehetne szemrehányást tenni, s nem csak azért, mert egy irodalmi műtől nem várható el a gyakran emlegetett, de minden kétséget kizáróan csak ritkán meghatározható „történelmi hitelesség”. Ez utóbbi már inkább számonkérhető lenne a történettudományi munkák szerzőin, csakhogy ők sem kímélték a királyt. Éppen ellenkezőleg: mintha valamiféle, nemesnek éppen nem mondható versengés alakult volna ki közöttük, ki tudja keményebben szapulni II. Andrást.

A tudományos igényű magyar történetírás igen csak eltávolodott a 17. századi koronaőr, Révay Péter II. Andrásról alkotott képétől.

Révay még úgy ünnepelte a királyt, mint aki „népének jó pásztora, igazságosan és békességesen uralkodott idehaza, a csatamezőn vitézül harcolt, késő századokig fényes hírnevet szerzett a Szentföld és városa visszaszerzéséért folytatott hadjárattal. Ő volt az, aki a Korona iránti tiszteletből, az alattvalóival szemben érzett szeretetből és jóindulatból (hogy egy szóval foglaljam össze) öregbítette Ma-

gyarország szabadságát, a nemességet nevezetes kiváltságokkal ajándékozta meg, melyekre hazai szokás szerint Magyarország minden királya felesküszik” (Kulcsár Péter ford.). Révay elragadtatott, és a maga módján szintén torzképet adó rajongásához való visszatérés, persze, csupán az inga ellenkező oldalra való kilengését jelentené, így éppúgy zsákutcába vezet, miként a II. András reformjainak elemzése helyett a király vélt vagy valós jellemhibáinak és tévedéseinek közhelyszámba menő ismételtetésével beérő történetírás is.

Egy realisabb II. András-kép megrajzolása nem igényel különösebb erőfeszítést, elegendő lenne csupán szakítani azzal az egyoldalúsággal, amely a 19. század derekától jellemzi a magyar történetírást. Érdemes helyette a pusztá méltányosságot választani. Egy „operett-király” — a 19–20. század fordulójának egyik tekintélyes történésze, Marczali Henrik jellemezte ezen a módon II. Andrást — képtelen lett volna harminc évig az Árpádok trónján ülni, mert azon, mint látni fogjuk, időnként igencsak kényelmetlen ülés esett. Egy kerek három évtizeden át tartó, hosszú uralkodás alatt viszont a sikerek és a kudarcok szükségképpen váltják egymást, mi sem természetesebb ennél.

Az egykor volt valósághoz közelebb álló képet alkotni II. Andrásról és az Aranybulláról nemcsak lehetséges, de kívánatos is. Megalkotásához sokkal inkább restaurátorra, mint festőművészre van szükség: a motívumok, a színek megvannak forrásainkban, csak felszínre kell hozni azokat.

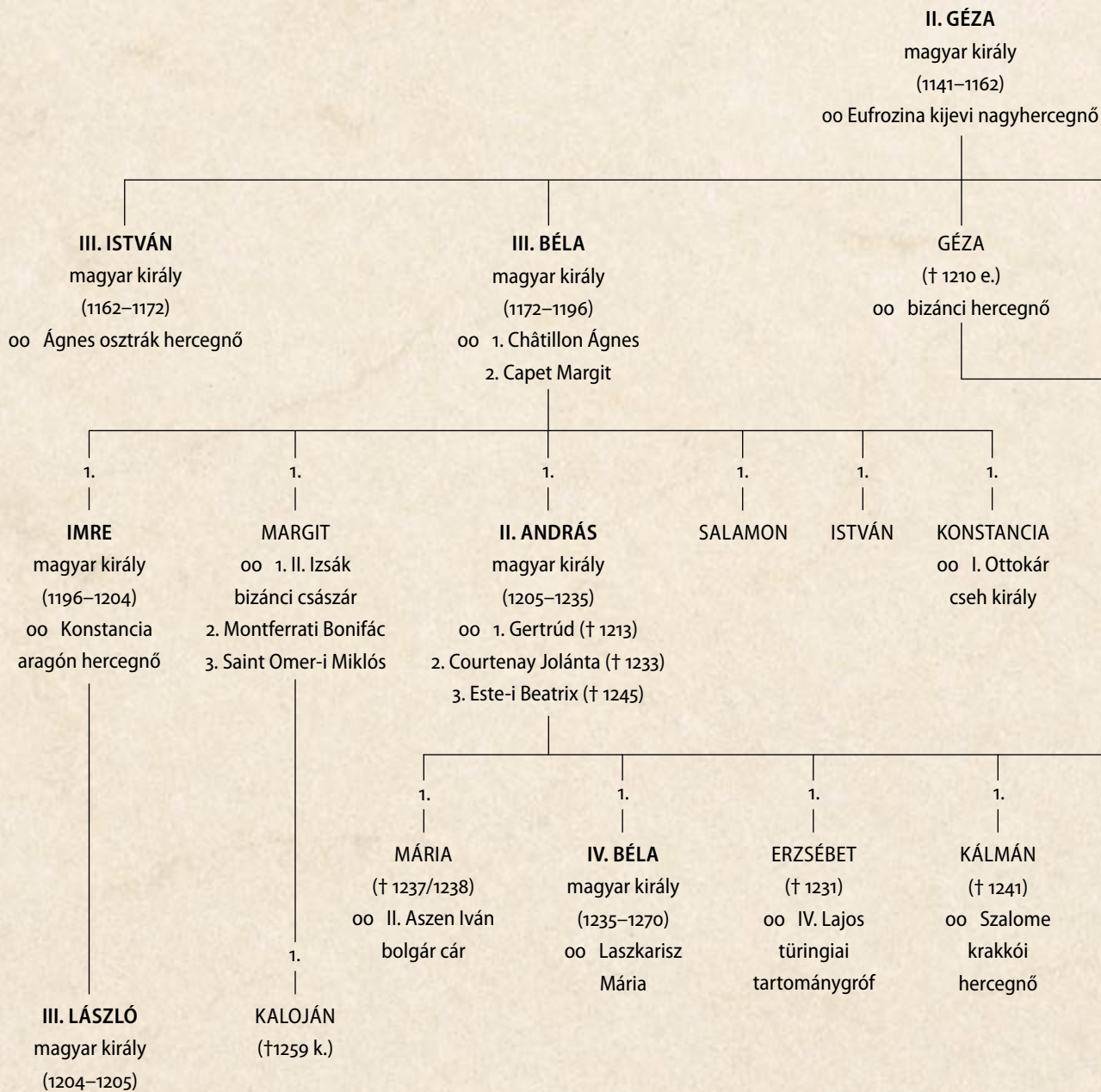
II.

AZ ELŐZMÉNYEK

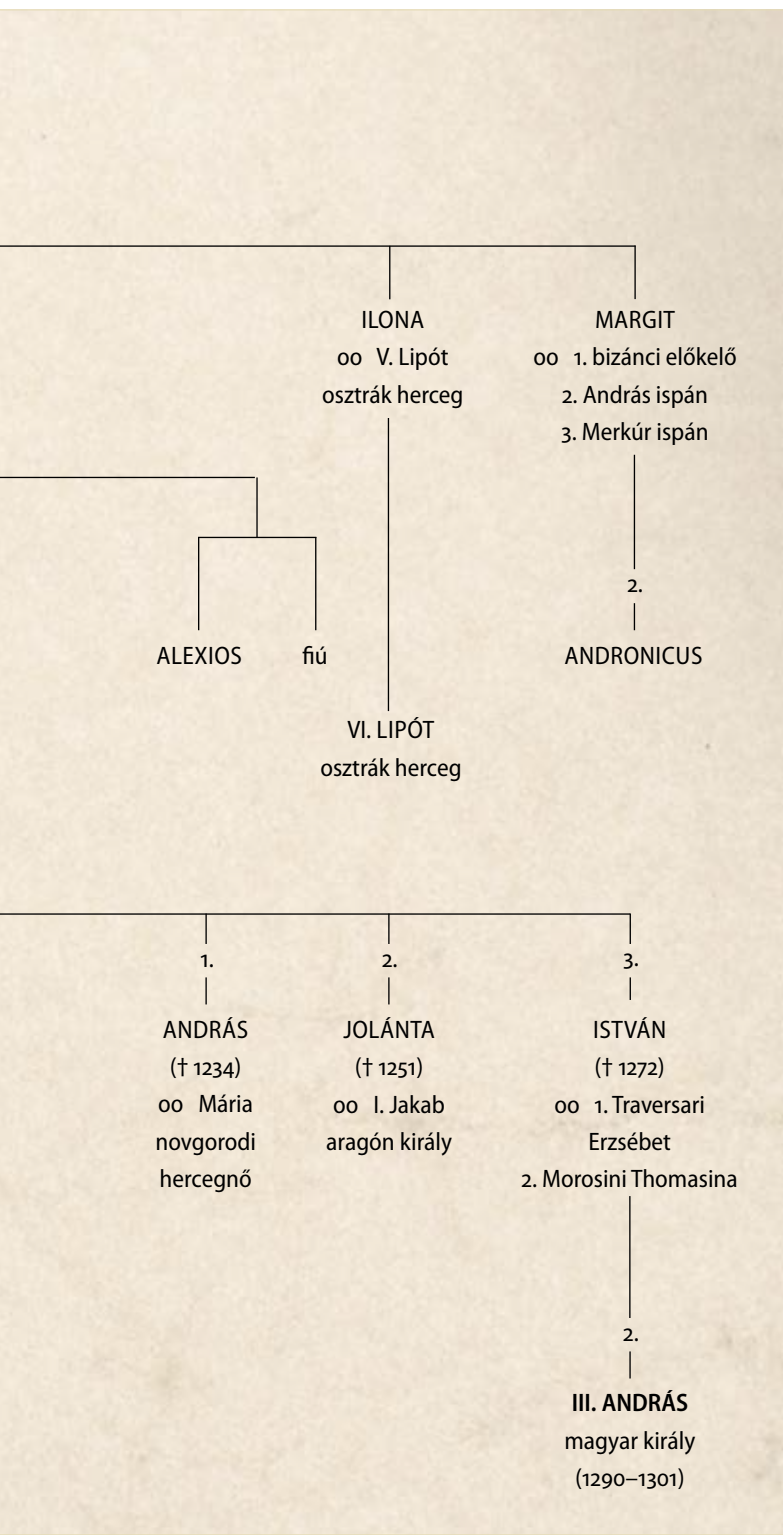
III. Béla magyar király és Châtillon Ágnes (más néven: Anna) fia, András herceg — a későbbi II. András király — születésének időpontját nem ismerjük, az azonban bizonyosra vehető, hogy apja négy fia közül a második helyet foglalta el a születés sorrendjében, legalábbis a középkori magyar krónikák egyik változata, a 14. század közepén készült és az Árpádok családi történetére vonatkozóan számos értékes adatot egyedülként fenntartó Zágrábi Krónika ezt az információt hagyta ránk. Bátyja, Imre születési évét szintén nem tartotta fenn egyetlen forrásunk sem: a leginkább elfogadottnak számító feltételezés szerint 1174-ben jöhetett a világra, ám felhozhatók érvek egy évekkel korábbi időpont, jelesül 1171 mellett is. András így 1177 táján születhetett, talán néhány évvel korábban, a pontos dátumot, vélhetően, soha nem fogjuk megtudni.

Az apát, III. Bélát a kései utókor történetírása igen nagyra értékeli, s okunk van azt gondolni, hogy előkelő hely illette meg a keresztény uralkodók között már életében is. Félreérthetetlen bizonyossággal szolgál e téren egy kortárs történetíró, a részint angliai normann, részint walesi kelta származású Giraldus Cambrensis, aki számos műve egyikében megörökítette Canterbury érseke, Baldwin walesi utazásának történetét, melynek maga is részese volt. Az útra 1188-ban került sor, s Giraldus az évszám mellett azt is feljegyezte, hogy abban az évben III. Orbán volt a pápa, Frigyes a német-római és Izsák a bizánci császár, Franciaországban Fülöp, Angliában II. Henrik, Szicíliában Vilmos, Magyarországon

Béla, a Szentföldön pedig Guido uralkodott. Maga a mű nélkülöz minden más magyar vonatkozást, ami aligha lehet meglepő, ha tehát III. Béla neve mégiscsak ott szerepel a Giraldus által a legjelentősebbeknek ítélt európai uralkodók korjelölő listáján, az kizárólag annak tulajdonítható, hogy a szerző úgy tartotta: a magyar király teljes jogú tagja e körnek. Ebben nem is tévedett, hiszen a felsoroltakat — nem számítva közéjük a pápát, aki egyébként is tévedés eredményeként került a névsorba, hiszen III. Orbán már 1187 októberében elhunyt — valóban összetett kapcsolatrendszer fűzte egymáshoz, melynek egyes szálai az alábbiak szerint gombolyíthatók fel, ha III. Béla személyét helyezük a középpontba. I. Frigyes német-római császár és III. Béla magyar király két alkalommal is megállapodtak egymással gyermekeik házasságát illetően: előbb a császár egyik leányát jegyezték el Imre herceggel, utóbb pedig a fiát III. Béla leányával, Konstanciával, de egyik házasság megkötésére sem került sor végül, mert a császár gyermekei mindkét esetben idő előtt elhunytak. A másik császárt, II. Izsákot viszont nem csupán tervezett rokonság fűzte III. Bélához, hanem tényleges, hiszen 1185 óta a magyar király veje volt Margit hercegnő férjeként. Hasonló volt a helyzet a francia uralkodó esetében: II. Fülöp király és Béla sógorságban álltak egymással, mióta a magyar király feleségül vette a francia uralkodó hűgát, Capet Margitot, aki viszont előzőleg II. Henrik angol király fiának volt a felesége, csak hogy Bélához hasonlóan megözvegyült, így jöhetett létre kettejük házassága. A szicíliai normann uralko-

Genealógiai táblázat: II. András családja

dó, II. Vilmos szintén rokonságban állt III. Bélával, mégha ez meglehetősen távoli és nem is vér szerinti kapcsolat volt: nagyapjának húgát Kálmán magyar király vette feleségül. Nem teljesen valószínűtlen a jóval közvetlenebb, ám inkább politikai jellegű kapcsolat feltételezése sem kettejük között, mivel több forrásunk beszámolója azt sejteti: 1185-ben III. Béla és II. Vilmos összehangoltan támadták meg a Bizánci Birodalmat, bár ki-ki saját céljait követte. A sorozatba egyedül a jeruzsálemi király, Lusignan Guido nem illeszthető be ezen a módon, ám az mégsem teljesen érdektelen, hogy őt viszont ahhoz a Châtillon Rajnaldhoz fűzte erős szövetség, akinek leánya, Ágnes (Anna) volt III. Béla első felesége. Azt ugyanakkor, hogy az Árpádok és a Châtillonok számontartották a rokonságot, kétségtelenné teszi, hogy Ágnes (Anna) húga, Aliz hercegnő a 12. század végén egy ideig Magyarországon élt, mielőtt férjhez ment volna VI. Azzo estei örgrófhhoz. (Azzo előző házasságából származó fiának, Aldovrandinónak a leánya, Beatrix lett egyébként II. András harmadik felesége.)

Az bizonyosra vehető, hogy III. Béla sikeres uralkodása biztosította Andrásnak és testvéreinek a gyermekkor boldog eseménytelenségét.

A királyi család gyermekeit születésük után dajkák gondozták, közülük az Árpád-korból háromról maradtak ránk adatok, s egyikük, szinte bizonyosan, éppen III. Béla említett Margit nevű leánya mellett szolgált. Az életkor előrehaladtával a dajkák nevelőknek adták át a helyüket a hercegek mellett. Arról, hogy a kor hol húzta meg a hercegek számára szükségesnek ítélt, s így elsajátítandó tudnivalók határait, csupán korlátozott ismereteink vannak. Az apjával, István királlyal együtt 1083-ban szentté avatott Imre hercegről legendájában feljegyezték, hogy „gondos felügyelettel nevelték, és először a grammatika egész tudománya itatta át” (Csóka J. Gáspár ford.) — ami alatt vélhetően a latin nyelv elsajátítása értendő —, s a szentek glóriáját szintén 1083-ban elnyert Gellért püspök legendája szerint maga Gellért volt Imre herceg nevelője. A közismert Intelmek révén Imre her-

ceg kormányzásra való felkészítésének még az elvei sem ismeretlenek előttünk. A Gellérthez hasonló, nagy tudású egyháziak később is feltűnnek egy-egy herceg nevelőjeként: ilyen szerepet töltött be András bátyja, Imre herceg mellett Perugiai Bernát, aki egy pápai követ káplánjaként érkezett Magyarországra. Valószínűnek ítékelhető ugyanakkor, hogy a hercegek számára előírt tananyagban az elméleti jellegű képzéssel legalább azonos súllyal szerepeltek a lovaglás, a vadászat, a fegyverforgatás nagyon is gyakorlati és világias ismeretei. Ezek oktatása — vagy talán annak felügyelete — azon előkelők feladata lehetett, akik rendre feltűnnek egy-egy herceg mellett afféle mesterként. A 13. században bizonyosan, s feltehetően már korábban is, néhány hasonló életkorú, többnyire előkelő családokból kikerülő fiúgyermek nevelkedett együtt a herceggel, akiknek későbbi karrierjére a szerencsés esetben királlyá koronázott herceggel együtt eltöltött gyermekévek, amint az sejtethető, igen csak jótékony hatással lehettek. Arról, hogy több fiúgyermek esetében különbséget tettek-e a trónra szánt legidősebb és a fiatalabbak nevelése között, semmit sem tudunk, de ez — a középkor viszonyai között még a minden bizonnyal féltő gondoskodással körülvevett királyi gyermekekre is leselkedő számos veszély miatt — nem is látszik valószínűnek. Jellemző e tekintetben, hogy az Árpád-ház történetében hat olyan herceget ismerünk, akikről tudjuk vagy indokoltan feltételezzük, hogy még 14. életévük előtt meghaltak, s nem volt ez másként a későbbiekben sem: I. Lajos például apja harmadszülött fia volt, s azért lett ő I. Károly utóda, mert egyik bátyja még születésének évében, a másik pedig kisgyermekként meghalt.

András herceg számára a gyermekévek 1188 tavaszán értek véget, amikor tehát tízes éveinek első felében járhatott. Történt ugyanis, hogy megjelent apja, III. Béla udvarában a Magyarországhoz legközelebb eső orosz fejedelemség, Halics elűzött ura, Vlagyimir, s a magyar király segítségét kérte trónja visszaszerzéséhez. A 12. század történetében gyakran történt már hasonló esemény. Nemcsak a szom-

szédság miatt fordultak orosz fejedelmek a magyar uralkodóhoz segítségért szükség esetén, hanem a rokonság okán is, hiszen a két uralkodóház tagjai, az Árpádok és a Rurikok, olykor, s nem is ritkán, házasság révén pecsételték meg szövetségesi kapcsolatukat. A magyar rokon többnyire nem is tagadta meg a segítséget: III. Béla apja, II. Géza király — akinek a felesége, Eufrozina királyné történetesen I. Msztyiszláv kijevi nagyfejedelem leánya volt — különösen gyakran vállalkozott efféle oroszországi hadjáratra. III. Béla sem tett másként, alapvető különbség azonban, hogy előzőleg fogságra vetette a segítségért folyamodó Vlagyimirt, s 1188 tavaszán, amikor a királyi haderő élén elfoglalta Halicsot, azt a maga számára kívánta megtartani, amit királyi címének az orosz fejedelemség birtoklására utaló kibővítése félreérthetetlenül jelez. Uralkodni azonban nem személyesen akart Halicsban. A fejedelemség élére másodszülött fiát, András herceget állította, akit a győzedelmes hadjáratot követően ott is hagyott, minden bizonnyal megfelelőnek gondolt kíséret és haderő társaságában. A trónöröklés szempontjából „felesleges”-nek számító hercegnek szánta tehát az ország területén kívül eső, meghódított tartományt. András bátyját, Imrét ugyanis III. Béla már évekkal korábban, 1182-ben megkoronáztatta, aminek emlékét dalmáciai oklevél is megőrizte, így nem sok kétség férhetett ahhoz, fiai közül kit szán III. Béla a maga utódjának.

András herceg halicsi uralma azonban nem volt hosszú életű. Már a következő évben újra hadat kellett küldenie III. Bélának, hogy megtámogassa fia uralmát egy szintén Halics birtoklására vágyó orosz fejedelem támadásával szemben. A beavatkozás sikere azonban ideiglenesnek bizonyult, mivel ugyanezen év augusztusában, azaz 1189-ben, a magyarországi fogságából időközben megszökött Vlagyimir lengyel segítséggel menekülésre készítette András herceget és kíséreit.

A herceg azt követően, hogy kénytelen volt visszatérni Magyarországra, csaknem egy évtizedre eltűnik forrásainkból. Apja minden bizonnyal

3. III. Béla a Képes krónika *miniaturáján*

gondoskodott rangjához méltó életkörülményeiről, a részleteket illetően azonban egyetlen híradás sem maradt ránk. III. Béla 1196 áprilisának végén bekövetkezett halála után aztán egyszeriben a kor eseményeinek forgatagában látjuk viszont Andrást.

Történt ugyanis, hogy III. Béla, minden bizonynyal élete utolsó éveinek valamelyikében, szentföldi fegyveres zarándoklatra, azaz keresztes hadjáratra tett fogadalmat, melynek beváltására halála miatt már nem kerülhetett sor. A kötelezettséget kisebbik fiára, András hercegre hagyta a végrehajtásához szükséges anyagi erőforrásokkal együtt, s e döntésének utóbb jelentős szerep jutott a keresztes fogadalom örökölhetőségére vonatkozó egyházi jogi szabályozás

kidolgozásában. Mindarról, ami III. Béla halála után következett, a lényeget illetően azonos módon, egyes részletekre vonatkozóan azonban kisebb-nagyobb eltérésekkel számolnak be forrásaink, s a részletek — amint az természetes is — döntő mértékben befolyásolják az összképet.

A legbővebb tudósítással egy német forrásunk, a Kölni Királykrónika szolgál. Előadása szerint a fiatal és megfontolatlan András herceg „gyorsan eltékozolta” a keresztes had céljaira kapott tetemes summát, ezt követően viszont, „mivel a szokott fényűzéshez már nem patakozott a bőség, kezdte övéi tanácsára fivére királyságát magának bitorolván megtámadni” (Körmendi Tamás ford.). Így támadt

4. Keresztesek, 12. századi francia falkép

háborúság a fivérek között, melyben Lipót stájer herceg segítségével András kerekedett felül. III. Ince pápa abban a levelében, melyet 1198 januárjának végén intézett András herceghez, némileg másként adja elő a történetet: „miután atyád meghalt, midőn azt színelted, hogy útra kelsz Jeruzsálembé, az elvállalt utazásról elfeledkezvén, amelyet a kereszt ellenségei ellen kellett volna vezetned, testvéred, Magyarország királya ellen fordítottad a hadseregedet, és sokat tetél a királyi felség ellen a rosszakarók tanácsával élve” (Somogyi Szilvia ford.).

A két tudósítás egyike sem ad feleletet minden felmerülő kérdésre, miközben ellentmondások is megfigyelhetők közöttük. Ha András herceg valóban eldorbézolta a neki hagyott pénzt — amint azt a Kölni Királykrónika állítja —, jó lenne tudni, miből fedezte mégis a hadakozás költségeit. III. Ince leveléből ellenben az következne, hogy a pénzt a herceg valóban egy keresztes sereg felállítására költötte — azaz korántsem tékozta el —, csakhogy a hadakat a Szentföld helyett bátyja ellen vezette. A Kölni Királykrónika Lipót hercegnek — akinek édesanyja II. Géza király leánya, Ilona, azaz Imre és András nagynénje volt — szerepet juttat a történetben, a pápa viszont hallgat erről, talán azért, mert nem is tudott róla.

A történetek pontosabb megismerése érdekében olyan adatokat is célszerű hasznosítani, amelyeknek eddig nem sok figyelem jutott. Ezek közé tartozik a Kölni Királykrónika azon megjegyzése, mely szerint III. Béla másodszülött fiára a keresztes fogadalmon és az annak teljesítésére rendelt pénzen kívül „némely erősségeket és nagy birtokokat” is hagyott (Körmendi Tamás ford.). Magától értetődően merül fel a kérdés: hol keressük a Magyar Királyságban ezeket az erősségeket és birtokokat? A válasz a fivérek között kirobbant testvérháborúval kapcsolatos adatokban rejlik. Az Imre király és András herceg viszályának történetére vonatkozó forrásaink két csata helyszínének nevét őrizték meg: az egyikre a „Rád-völgyben” került sor, a másikra Macsek mel-

lett. Az bizonyos, hogy a „Macsek” helynévvel jelölt csata időben megelőzte a Rád völgyében vívottat, s míg Macsek mellett a herceg győzött, a Rád völgyében bátyja, Imre diadalmaskodott. A „Macsek” helynév azonosításakor leginkább a Dráva folyótól délre fekvő tartomány, Szlavónia egyik települése, a ma Horvátországban fekvő Mački jöhet szóba, mely a Dráva és a Száva folyók között félúton található, mélyen Szlavónia belsejében tehát. Nehéz lenne magyarázatot találni arra, hogy miért éppen Szlavónia közepén került sor a fivérek közötti csatára, ha András herceg „erősségei” és „nagy birtokai” az ország valamely egészen más vidékén feküdtek. Észszerűbbnek látszik megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az említett „erősségek” és „nagy birtokok” Szlavónia területén feküdtek, ahonnan sokkal könnyebben lehetett a Kölni Királykrónika által említett, Imre ellen irányuló szövetséget kialakítani Lipót stájer herceggel, mint például az északkeleti országrészből, s így magyarázatot kapna az ütközet helyszíne is: a két herceg készülődéséről értesülő Imre kísérletet tett arra, hogy rendet teremtsen Szlavóniában, ám serege vereséget szenvedett. Mindez tagadhatatlanul csupán feltételezés, de kellőképpen megalapozott, s így a rendelkezésünkre álló információmorzsákból értelmezhető képet vázol fel, melybe az összecsapás utáni fejlemények is hézagmentesen beilleszthetők. András herceg akciójának célja nyilvánvalóan az lehetett, hogy szlavóniai birtokosból Szlavónia — és az azzal együtt kormányzott Horvátország és Dalmácia — hercegévé lépjen elő. Követelésének alapja az lehetett, hogy III. Béla életében a trónörökös Imre állt ezen déli tartományok élén, apjuk halálát és Imre megkoronázását követően viszont András magának követelte az azok feletti uralmat. Igényét alighanem mindjárt apja halálát követően kinyilvánította. Ez azért ítéltető valószínűnek, mert egy 1198 közepe tájáról származó forrásunk egyértelmű utalásokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy Imre király már az 1198 első napjaiban elhunyt III. Cölesztin pápát értesítette öccse mozgolódásáról.

A pápa válaszul a kiközösítés büntetését helyezte kilátásba mindazoknak, akik tanáccsal vagy segítséggel támogatják a herceget a király ellenében. A magyar királyi és a pápai udvar közötti levélváltás

legalábbis hónapokat vehetett igénybe, nyilvánvaló tehát, hogy a fivérek viszályának kezdete jóval megelőzte a fegyveres harc kirobbanását. Az ugyanakkor bizonyosra vehető, hogy ez idő szerint

5. *Imre király a Képes krónika miniatúráján*

valóban András számított Imre király első számú örökösének, hiszen III. Ince említett, 1198 elején kelt levelében azzal fenyegette meg Andrást, hogy a megörökölt kereszties fogadalom teljesítetlenül hagyása esetén nemcsak kiközösítés lesz a büntetése, hanem elveszíti a magyar trónra vonatkozó jogát is, mely átszáll öccsére, ha bátyja utód nélkül találna meghalni. András Salamon és István nevű öccsei közül tehát legalább az egyik ekkor még életben volt. (A későbbiekben szem elől veszítjük mindkettejüket, bizonyára korán meghaltak.) András követelése nem volt teljesen alaptalan, más kérdés, hogy a magyar trónörökös szlavóniai hercegsége az idő tájt még korántsem támaszkodhatott a hagyomány erejére, mint a későbbiekben. A 13. század folyamán ugyanis szembetűnő gyakorisággal álltak Árpád-házi hercegek Szlavónia (és Horvátország) élén. A sort Imre herceg, III. Béla fia nyitja meg a 12. század végén, majd — amint azt hamarosan látni fogjuk — öccse, András következett. Kisebb szünet után az akkor már király II. András legidősebb fia, Béla folytatta a sort, akit öccse, Kálmán követett, utóbb IV. Béla fiai, előbb a trónörökös István — a későbbi V. István király —, majd öccse, a még apja életében elhunyt ifjabb Béla volt Szlavónia hercege. Hasonló módon szerepel Szlavónia és Horvátország hercegként az 1270-es években IV. László öccse, András is azon levelezésben, amely András herceg és Habsburg Rudolf német király egyik rokonának tervezett házassága ügyére vonatkozik. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy Andrást bátyja, IV. László okleveleiben egyébként csupán „András herceg”-ként említik, a dinasztikus házasság létrehozása érdekében folytatott diplomáciai tárgyalások során ellenben nagyon is indokolt lehetett annak hangsúlyozása, hogy az az idő szerint, 1274 végén, tizenkét éves — s így életkoránál fogva természetesen gyermektelen — IV. László király örököse a nyolc éves András herceg. Említést érdemel végül, hogy a későbbi III. András történetesen szintén az „egész Szlavónia, Dalmácia és Horvátország hercege” címet vette fel 1278-ban,

6. Zára, Szent Krševan-templom

ami minden bizonnyal a trónigényének hangsúlyozását volt hivatott szolgálni. Az évtizedeken átnyúló gyakorlat alapozta meg azt a véleményt, mely a szlavóniai hercegséget az angol trónörökösöt megillető walesi hercegséghez hasonlította. Az is igaz ellenben, hogy a 13. század folyamán megszilárduló hagyomány sem helyettesíthette az uralkodó döntését a kérdésben, azaz a trónörökös sosem számított magától értetődően Szlavónia hercegének, így András herceg igénye a szlavóniai hercegségre a 12. század utolsó éveiben meglehetősen gyenge lábakon állt. A politikai követelések súlyát azonban már akkor

sem igazságtartalmuk adta meg, hanem a mellettük mozgósítható erő, mely ez alkalommal András herceg oldalán bizonyult nagyobbak.

Imre király és András herceg első összecsapására valamikor 1197 késő őszen kerülhetett sor. Erre abból következtethetünk, hogy a dalmáciai Zára városának egy 1197 decemberének közepére keltezett oklevele még csupán Imre király uralkodását tünteti fel, néhány hónappal később azonban, 1198 februárjában, egy szintén zárai oklevélben Imre király mellett megjelenik már András is Dalmácia és Horvátország hercegeként. Nyilvánvaló, hogy az említett két oklevél közül a korábbi kiállításának időpontjában a záraiak még vagy nem értesültek a fivérek között kitört háborúról, vagy ha mégis, nem láttak tisztán a következményeket illetően, a későbbi oklevél viszont akkor született, amikor már a záraiaknak is tudomásuk volt arról, hogy Imre király kénytelen volt átengedni öccsének a déli tartományok feletti kormányzatot.

Az, hogy az uralkodó akarata ellenére is rákényszerülhet az ország megosztására, nem példa nélküli a dinasztia sem korábbi, sem későbbi történetében. Az ugyanakkor magától értetődik, hogy a kikényszerített országmegosztás nem eredményezhetett politikai stabilitást, mindazonáltal állandósult háborús helyzetet sem alakított ki. Az uralkodó csak az erőviszonyokban a javára bekövetkező változásoktól remélhette sérelme orvoslását, addig azonban kénytelen-kelletlen alkalmazkodnia kellett a ténylegesen fennálló hatalmi helyzethez. Éppen ezt tette Imre király is, aminek elégséges bizonyítékául szolgál, hogy okleveleiben csak azon időszakokban tűnnek fel az András hercegnek kényszerűen átengedett déli tartományokat kormányzó bánok, amikor valóban ő, Imre gyakorolta ott a hatalmat: 1199–1200-ban, majd újra 1204-ben, ellenben 1198-ban és 1200–1202-ben az András herceg által kinevezett bánok szerepelnek forrásainkban.

András herceg híveinek legkorábbi csoportjáról 1198-ban kiadott oklevelei adnak többé-kevés-

bé átfogó képet. Az ezekben említettek többsége a horvátországi és dalmáciai világi, valamint egyházi előkelőségek közé tartozik, a többiek esetében azonban már ekkor is alapos okkal gyanítható, hogy jelenlétük az oklevelekben nem földrajzi tényezőkre vezethető vissza, hanem sokkal inkább egyfajta politikai állásfoglalás eredménye. Ez utóbbiak közül a legjelentősebb személyiségként minden bizonnyal az az András jelölhető meg, aki a báni méltóságot nyerte el András hercegtől. András bán valamiféle, pontosan nem tisztázható rokonságban állt András herceggel. Több alkalommal szerepel András herceg okleveleiben, de szintén csak 1198-ban, bizonyos Makariás ispán is, akinek személye nagy biztonsággal azonosítható Monoszló nembéli Makariás ispánéval. Az ő egyik fia, Tamás szintén András herceg környezetéhez tartozott az Imre királlyal folytatott viszályok idején, talán már 1198-ban is.

Röviddel a Macsek mellett aratott győzelmet követően András herceg ismét tanújelét adta hadvezéri képességeinek: sikeres hadjáratot vezetett valamikor 1198 májusa előtt, s ennek eredményeként szerb területeket hódoltatott, részint a tenger melléki Zahumlje, részint a Balkán belseje felé eső Raška vidékén. András herceg sikerei minden jel szerint komoly vonzerőt gyakoroltak az ország sorsát befolyásolni képes egyházi és világi méltóságviselők körére, ami Imre király számára komoly aggodalomra adott okot. A Magyar Királyság egésze feletti hatalma elvesztését Imre király megpróbálta felszámolni, amint alkalom kínálkozott arra. Márpedig kínálkozott, mindjárt több is.

Az elsőt, minden jel szerint, maga András herceg teremtette. A már idézett Kölni Királykrónika szerint a herceget elbizakodottá tette 1197. évi sikere, s újra Imre királyra támadt. Egy másik német forrásunk azt is tudni véli, hogy ez alkalommal András herceg már egyenesen a királyi korona után nyújtotta ki a kezét. Az említett elbizakodottságot az táplálhatta, hogy időközben valóságos párt formálódott ki András támogatóiból.

7. III. Ince pápa, falkép

1198 januárjának végén III. Ince pápa még csupán János pannonhalmi apátot rendelte magához Rómába, hogy az feleletet adjon azokra a vádakra, melyek szerint Cölesztin pápa tilalma ellenére is András herceget támogatja a magyar királyi házat megosztó belviszályban. Alig több mint egy év múltán azonban drámai körülmények között vált világossá, hogy az apát elkötelezettsége korántsem számít egyedi esetnek a magyar főpapok között.

A botrányos eset 1199. március 10-én történt, amikor Imre király Boleszló váci püspök és kanonokjai egyházi szertartását megzavarva tettelesen bántalmazta a püspököt. A történeteket III. Ince pápa Imre királyhoz írt levele így idézi fel: „az esti homályban, amikor főtisztelendő testvérünk, a váci püspök

kanonokjaival a *completorium*ot énekelte, a váci egyházhoz menve megparancsoltad, hogy a szentély kulcsait nyújtsák át neked, és hogy a püspök hagyja el az egyházat; és mikor ő félve a neki állított csapdától, mivel az az óra számára igen erős gyanakvásra adott okot, vonakodott a királyi parancsnak engedelmeskedni, megparancsoltad: a szentély kapuját erőszakkal törjék fel; és mikor ugyanezen püspök és kanonokok emiatt az Úrhoz fordulva könnyek közt énekeltek: »Tékinthet le most hajlékodból, Urunk, és emlékezzél meg rólunk!«, te mintegy rossz néven véve, hogy az isteni segítségért könyörögtek, rárohanna a püspökre, őt a legfelső lépcsőről, amelyik az oltár előtt van, egészen a padló kövezetére vonszoltad erőszakos kézzel, és a földhöz vágott [püspököt]

a tieid nem kevésbé erőszakos kezeibe adtad át, hogy vonszolják ki az egyházból. Miután tehát kivetted erőszakkal az egyházból, és mintegy félholtan ott hagytad, és miután a szentély ajtaját feltörted, és a pénztár felnyitása után az egyház kincseit lefoglaltad, és ugyanezen püspök apai örökségét — amelyet egy bizonyos szerzetesháznak, amelyet ő újonnan alapított, kegyes szándékból adományozott — saját akaratódtól ösztönözve elkoboztattad. Később pedig, miután ugyanezen püspök emiatt az ily módon meggyalázott egyházában megtiltotta az istentiszteletek végzését, te megtagadtad tőle a tizedeket, és megvakítás büntetése mellett megtiltottad követeknek, hogy megkíséreljék királyságot elhagyni. Mintegy hallgatólagosan megtiltva [ezzel], hogy az Apostoli Székhez járuljanak mindezekről panaszt tenni” (Thoroczkay Gábor ford.).

Ez alkalommal abban a kivételes szerencsében van részünk, hogy megismerhetjük Imre király álláspontját is az eseményről, ami egyrészt lehetővé teszi, hogy az érem másik oldalát szintén szemügyre vegyük, másrészt további értesüléseket szerezhünk az 1199. év politikai fejleményeire vonatkozóan a király III. Incének írt válaszlevelének köszönhetően. Imre, ez aligha kelthet meglepetést, teljesen különböző képet fest a történelekről: „felfedjük Nagyságotoknak a felségünk ellen a hamis főembereinktől, és különösen az egyházak főpapjaitól elkövetett jogtalanságokat. Bizony, országunk püspökei közül némelyek, más balsorsú ügyek mellett, fivérünket, aki atyja utolsó parancsából a kereszt ellenségei ellen fegyverkezett fel, visszafordítva ellenünk, ugyanőt — miután titokban sok pénzt adtak neki — rokonnaink, és nemkülönben a királyság más áruói által feltüzelték ellenünk. Ezek között Boleszló, Elvin [várad]i és János veszprémi [püspökök], álnokság tekintetében a többieknél ismertebbek, ádázabban és nyíltabban tomboltak ellenünk, közülük az egyik, B[oleszló] váci [püspök] megsértésünk igazságos panaszát megelőzve azt hazudta: egyház[á]nak kincsestárát kirabolttuk, sőt őt megvertük, színetek előtt

a mi ártatlanságunkkal szemben a zsarnokság bűnét állította, ahogy véljük, persze hamisul. A mondott püspököt ugyanis az árulás bűnében már régen sokszor rajtakapva, sajtójai közül néhánytól hallottuk: az ellenünk való zavarkeltés céljából írott leveleket, amelyeket fivérünk és más hűtlenek küldtek, illetve magától [a püspöktől] átküldendőket; valamint a fivérünknek — akit már régen kiközösített cinkosaival együtt C[ölesztin] pápa úr — szánt pénzt összegyűjtve magánál tartja. Ezeknek a dolgoknak az igazságát kivizsgálendő főembereinkkel a váci egyházhoz mentünk, és ugyanezen egyház kanonokjai fényes délben körmenettel ünnepélyesen fogadtak. Ezután pedig — miután összehívtuk a püspököt és a kanonokokat — főembereink előtt békésen kértük, hogy nyissák ki a kamrát, amelyről mondták, hogy a hűtlenek kincsét rejtette. Miután kérésünket semmiképpen sem elégítette ki, nagyobb gyanú támadt bennünk. Ezért határozottan figyelmeztettük őt [ti. a püspököt], hogy nyitassa ki ugyanazon kamrát, hogy róla leperegjen a hűtlenség gyanúja, és hogy saját szemünkkel lássuk, ha a hűtlenek pénze és az árulás levelei ott lennének elrejtve. Ő pedig nemcsak hogy a kamrát nem nyitotta ki, hanem még királyi felségünket számos gyalázkodással és sértő szavakkal merészelte megsérteni, olyannyira, hogy még bennünket korholva gonosztevőnek is hívott. Ezek megtörténte után a kamrát a kincstartó által felnyitattuk, és az egyház kincseit a kanonokok jelenlétében teljességgel érintetlenül meghagyva, a mi veszedelmünkre írott leveleket ott találva magunkhoz vettük, és jelen levél vivői által nektek bemutatásra elküldtük. Ne higgyetek el tehát semmit, bármit is mond nektek ugyanezen püspök, hogy mi bármit is elkövettünk Isten és az egyház tisztessége ellen. E[lvin] is, ennek várad]i püspöknek nevezett rokona, akinek életéről nem szükséges az utálatos beszámoló, látva, hogy mi a nádorispánt, aki által ezek a fegyverek dühét izgatták fel megsemmisítésünkre, annak kitudódott hűtlensége miatt méltóságaitól megfosztottuk, és kiemelkedő hűsége

miatt ugyanannak helyébe Mihály ispánt akartuk helyezni, szándékunk megakadályozására ugyanezt a Mihály ispánt kiátkozottnak nyilvánította, [azért] róva rá ki ezt, mert egy bizonyos egyházi személyt, miként mondta, bebörtönzött; akit pedig nem is az ő vármegyéjében, hanem az ajtónállók fogtak el és börtönöztek be a mondott [püspökök] leveleivel. És ugyanezen megyésispánt meg sem idézték, meg sem intették és vallomást sem tett. Jóllehet pedig nyíltan tették ellenünk ezeket és más gonoszságait, jóllehet tapasztalatból ismertük hűtlenségeiket,

8. Emberfejes töredék a váci székesegyházból,
13. század

lázadásaikat, üldözéseiket, az ő kusza és zavaros ellenségeskedéseiket, jóllehet tudtuk: az ő tevékenységüknek köszönhető a koronánkra leselkedő veszély és a testvéri száműzetés okai, a belháború és a vér kiöntása; mégsem veszítvén szem elől a jogot, jóllehet ezzel is elterjedésüket alapozva meg, és megtévesztő haladékadásunk a büntetlenség kellemes érzésével tölti el őket, semmiféle büntetést nem alkalmaztunk velük szemben hatalmunkból kifolyólag és biztos tudomásunk alapján; sőt inkább az apostoli szék iránti tiszteletből vizsgálatotoknak tartottuk fel az egész [ügyet]. De ugyanezen ellenségeink csapdáitól akadályozottként (igencsak ismert dolgokról beszélünk), Atyaságotok ítéletének megkérését mostanáig halasztottuk; a leghatározottabban célul tűzve ki, hogy ha belátásotok a jog szigorát nem érvényesítené velük szemben, akkor a továbbiakban nem lesz töretlen türelmünk irányukban, a védelem kezét az egyházak főpapjaitól a szükség idején folytán teljességgel megtagadjuk, miként némelyektől közülük már igencsak méltán megvontuk. Arról pedig, hogy a kalocsai érsek — ahogy hallottuk — panaszkodik, hogy öt leveletekkel színünk elé járulni nem engedjük, igaz lelkiismerettel válaszoljuk: nem a római egyház megvetésére tettük ezt, hanem félve attól, hogy főellenségei az övéi közül egyesekre szavakkal vagy tettekkel rárontsanak. Ezeket [ti. ellenségeit] különösen a sokféle szabálytalanságtól terhelt, és színetek előtt ugyanezen érsek által már korábban, igaz tanúságtétellel bevádolt, most viszont a saját és szinte az összes magyar lelkiismerete ellenére legszilárdabban pártolt Elvin püspök védelmezése bujtotta fel az iránta való gyűlöletre. Ezt a botrányt talán nem lettünk volna képesek lecsillapítani, [ezért] megparancsoltuk neki, hogy leveleteket és parancsokat tartománybeli püspökei közül valamelyikkel, vagy bárki mással küldje el hozzánk. Azt hallottuk pedig, hogy a hozzánk hűséges és szeretett Ugrin győri püspököt a mi szeretetünk miatti irigységből, amelyet méltán nyújtunk neki odaadása miatt, némelyek törekednek bevádolni. Nektek az igazság szavával jelez-

zük, hogy őt mind a római kúria, mind irányunkba odaadónak és hűségeseknek találtuk. Ezért boldog emlékü elődötök, Cölesztin pápa ennek odaadását gyakran ajánlotta nekünk követői és levelei által, és ugyanőt, miután hűségét hálájuk kifejezésével viszonozták, figyelmeztették: hűségének szilárdságában maradjon meg. Ugyanezt Szeretetetektől — amelynek érdekében áll fiainak boldogságát elősegíteni — szorgosan kérjük, hogy odaadásának érdeme miatt ugyanezen püspököknek — miként korábban — köszönetet mondva buzdítsátok őt az örökös, irántunk való szeretet lelkesedésére irányunkba” (Thoroczkay Gábor ford.).

A két beszámoló, amint az nyilvánvaló, számos ponton ellentmond egymásnak. Több mint nyolcszáz év távából lehetetlen pontosan feltárni, mi történt valójában, hiszen pártatlan leírás nem áll a rendelkezésünkre; a pápai levélben olvasható változat ugyanis minden bizonnyal Boleszló püspök panaszain alapul. Az ellentmondások ellenére felfedezhető közös elemek révén mégis kirajzolódik a történet szikár váza: Imre király valóban megjelent a váci székesegyházban, a püspök valóban vonakodott a király akaratát teljesíteni, aki valóban felnyitatta a székesegyház szentélyét, ahonnan valóban magához vett bizonyos, ott talált dolgokat. Minden másban eltér a két változat. Boleszló püspök szerint este volt, a király erőszakosan követelte a szentély felnyitását, majd ennek megtagadása után bántalmazta a püspököt, akit valósággal kidobott saját székesegyházából, a király a feltört szentélyből az egyház kincseit és a püspök magánvagyonához tartozó javakat tulajdonított el, s végül megfosztotta a püspököt az őt illető tizedektől, s még azt is lehetetlenné akarta tenni, hogy a pápánál keressen védelmet.

Imre király szerint viszont fényes nappal történt az eset, békésen kérte a szentély felnyitását, és nem bántalmazta a püspököt, aki viszont szidalmazta őt, az egyház értékei pedig érintetlenek maradtak, ellenben a szentélyben talált levelek az ellene szőtt összeesküvést bizonyítják. A Boleszló-féle változat

néhány elemével kapcsolatosan ugyanakkor Imre király a némaságba burkolózik: nem ejt szót sem a püspököknek a székesegyházból való eltávolításáról, sem a tized megtagadásáról vagy az ország elhagyásának tilalmáról, ami többféleképpen értelmezhető, ám a lehetőségek közül kétségtelenül a hallgatólagos beismerés tűnik a leginkább kézenfekvőnek. A bizonyos megtörtént epizódok közül mindazonáltal egyetlen részlet igazolható más forrásunk felhasználásával, ám az sem kifogástalan módon. A pápai levél ugyanis említést tesz a Boleszló püspök által újonnan alapított monostorról, azt állítván, hogy a püspök ennek szánt javait szintén elkobozta a király. Az említett monostor bizvást azonosítható a leleszi premontrei rendházzal, s egy II. András nevében kiadott és 1214-re keltezett oklevél valóban megemlékezik arról, hogy az Imre királlyal folytatott viszályok idején a monostor III. Bélától kapott okmánya elveszett, csak hogy II. András ezen oklevelének hitele erősen vitatott.

Imre levelének más részletei ugyanakkor bősz kárpótlást nyújtanak a váci székesegyházban történeteket övező bizonytalanságokért, mivel újabb részleteket tárnak fel mindarról, amit a király az ellene szervezkedőkről tudott vagy legalábbis tudni vélte. Ezek közé sorolható mindenekelőtt Imre azon meggyőződése, hogy a magyar főpapok közül néhányan — akik közül a három megnevezett, azaz Boleszló váci, Elvin váradi és János veszprémi püspökök csak a legelszántabbak — jó ideje áskálódnak ellene, s valójában ők voltak azok, akik már 1197-ben is a háttérből bátorították és támogatták András herceget. Ez nem teljesen lehetetlen, hiszen a dinasztia tagjainak viszályai mindig megosztották az ország egyházi és világi előkelőit is, amint arra számtalan példa lenne idézhető. Az is kiderül, hogy a főpapok mellett „a királyság más árulói” szintén András herceg pártját fogták, közülük azonban egyedül a hűtlensége miatt méltóságaitól megfosztott nádorra utal Imre király levele, aki helyett bizonyos Mihály ispánt akart megtenni nádorává, ám őt Elvin váradi püspök, a király

szerint hamis ürüggyel, kiközösítette. 1199-ben valóban új nádor tűnik fel Imre méltóságviselői között Ják nembéli Mika — azaz Mihály — személyében, hűtlen elődje tehát csak az a Mog nevű előkelő lehetett, aki már III. Béla uralkodása alatt jelentős méltóságokat viselt, Imre idejében pedig 1198–1199-ben szerepel nádorként, egy orosz forrásunk pedig „félszemű”-nek nevezi. Figyelemre méltó, hogy Mog még 1198-ban is Imre nádora volt; az azonban nem dönthető el, hogy csupán 1199-ben csatlakozott-e András herceg táborához, vagy már korábban oda tartozott, csakhogy még nem lepleződött le. Tény mindenesetre, hogy Mog, mint látni fogjuk, 1200-tól előkelő helyet foglal el András herceg környezetében.

Imre levelének egy homályos utalása alapján — Mog volt az, „aki által” az ellene fenekedők „a fegyverek dühét izgatták fel megsemmisítésünkre” — nem tűnik teljesen valószínűtlennek, hogy a nádor pártváltása adhatott bátorítást András hercegnek arra, hogy a szlavóniai hercegség megszerzése után immár a koronáért nyújtsa ki a kezét. Az új testvérháború döntő csatájára a Somogy megyei Rád-völgyben került sor, ez alkalommal azonban András szenvedett vereséget, így kénytelen volt Ausztriába menekülni. Ott menedékre is lelt, amit az őt üldöző Imre király, amint az egy másik forrásunkból kiderül, az osztrák határvidék pusztításával torolt meg. András politikai tábora mindazonáltal a vereség ellenére sem semmisült meg, leghívebb támogatói követték a száműzetésbe.

András herceg ausztriai tartózkodása idején újra Imre király bánjai kormányozták Szlavóniát, valamint Horvátországot és Dalmáciát, maga a király pedig több kiváltságban részesítette a harcok során károkat szenvedett zágrábi püspökséget, s dalmáciai városok ügyeiben is bocsátott ki okleveleket. Délvidéki hatalma megszilárdítására tett erőfeszítéseinek azonban viszonylag hamar véget vetett, hogy III. Ince szorgalmazására 1200-ban kénytelen volt békét kötni öccsével, aki így visszatérhetett hercegsége élére. A békét utóbb a pápa meg is erősítette.

1200 ősztől újra megindul András herceg okleveleinek sorozata, s így ismét bepillantást nyerhetünk politikai környezete összetételébe. Az 1198-ban rendszeresen felbukkanó András bán és Monoszló nembéli Makariás ispán ekkor már — ismeretlen okból — nem szerepel a herceg bizalmasairól tájékoztató felsorolásokban, ott találjuk azonban az Imrétől átpártolt Mog ispánt és további magyar előkelőket: András új bánját, Miklóst, valamint Hontpázmány nembéli Vajk fia Mártont, aki 1202-ben a báni méltóságot is átvette Miklóstól.

Ez alkalommal hosszabb idő állt András herceg rendelkezésére ahhoz, hogy tartományaiban berendezkedjék. Okkal gyanítható például, hogy a saját nevében kibocsátott pénzek verésére az 1200. évi békekötést követő néhány nyugodt évben került sor. Az is valószínű, hogy ugyanezen években vette feleségül Gertrúdot, IV. Bertold meráni herceg leányát, mindenesetre bizonyosan 1203 előtt. Szintén ez idő tájt születhetett meg a még 1196-ban megkötött házasság gyümölcseként Imre és Konstancia királyné gyermeke, a későbbi III. László király is. A Kölni Királykrónika egy utalása alapján ugyanis úgy tűnik, Imre és András 1200. évi békekötésének időpontjában László még nem élt, III. Ince 1203 februárjában kelt, a magyar főpapokhoz intézett levele ellenben nem hagy kétséget afelől, hogy a pápa akkor már tudott Imre király trónörökösének világra jöttéről, így a herceg 1201–1202-ben születhetett, a legkésőbbben 1202 második felében.

A fivérek között helyreállt béke 1203-ban ért véget, amikor Imre király fogságra vetette öccsét. Az eseményekről tudósító forrásaink ellentmondásos beszámolóit következtében a körülmények ez alkalommal is tisztázatlanok, s a tudósítások forrásértékét illetően is erősen eltérnek a vélemények a magyar történetírásban. A történetek rekonstrukciójára tett kísérlet során érdemes figyelemmel lenni arra a körülményre, hogy az 1200. évi békekötés alkalmával Imre király is keresztes fogadalmat tett. 1203 elején III. Ince pápa úgy értesült, hogy Imre király

9. Imre király elfoghatja pártütő öccsét (*Than Mór festménye, 1857*)

már készülődik annak beváltására, s ezért biztosítani igyekezett a rendelkezésére álló eszközökkel, hogy a király uralmát és László herceg trónörököségi jogait ne veszélyeztesse senki és semmi. November elején pedig már azt is tudni vélte a pápa, hogy András herceg szintén elszánta magát a hadjáratra, s ezért arra kérte Imre királyt, hogy anyagilag támogassa András herceget terve valóra váltásában, és ekkor erősítette meg a fivérek által 1200-ban megkötött békét. Biztosította ugyanakkor András herceget arról, hogy távollétében védelme alá veszi javait, s ha időközben fia születnék, úgy a hercegséget csak a gyermek örökölheti, ha András odaveszne a hadjáratban.

Feltéve, hogy az elhatározást tettek is követték — azaz a seregek felállítására valóban sor került —,

az események legegyszerűbb rekonstrukciója a következő lehet. Imre keresztes hadával jelent meg öccse tartományában, hogy az a maga seregével csatlakozhassék hozzá. A király azonban mégis úgy döntött, hogy fogságba ejti Andrást, ami egyúttal a keresztes hadjárat végét is jelentette, amint az magától értődik. Ez az elképzelés nem áll ellentétben egyetlen forrásunkkal sem, mindazonáltal nem ad választ a történetek háttérét firtató kérdésre: miért fogatta el Imre király András herceget?

Minden további kétséget eloszlató válasz aligha adható, legfeljebb a többé vagy kevésbé valószínűnek tűnő lehetőségek mérlegelésére szorítkozhatunk. Az az általánosnak mondható vélekedés, hogy ez alkalommal megintcsak András herceg hatalomvágya

hozta volna mozgásba az eseményeket, a legkevésbé sem meggyőző. Imre fiának megszületését követően Andrásnak nem sok reménye maradt a trón elfoglalására, hiszen immár nemcsak bátyja, hanem annak fia is útjában állott volna egy efféle tervnek, ha ugyan volt ilyen egyáltalán. Azzal ugyanakkor nagyon is tisztában lehetett András, hogy még egy sikeres lázadást követően sem tudja úgy félreállítani Imrét és a gyermek Lászlót, hogy így elnyert hatalmának képes legyen a törvényesség látszatát biztosítani. Aligha lehetett tehát vonzó elképzelés a számára egy újabb lázadás kockázatos kalandjába bocsátkozni, feltéve, persze, hogy az észszerűség határain belül hozta meg döntéseit ebben a kérdésben, amit feltételezhetünk ugyan, ám bizonyosak, magától értetődően, nem lehetünk benne. Annál inkább kívánatos lehetett Imre számára öccse elfogatása. A fogoly herceg — függetlenül attól, hogy a király elindul-e keresztes hadjáratra, vagy sem — bizonyosan nem veszélyezteti a továbbiakban sem a Magyar Királyság feletti uralmát, sem azt, hogy fia, László herceg örökölje a trónt, ha majd eljön az ideje. András sorsáról pedig ráér döntést hozni a későbbiekben is. A legnagyobb valószínűsége ilyen körülmények között annak lehet tehát, hogy a fivérek között régóta és korántsem ok nélkül kialakult bizalmatlanság légkörében a legkisebb félreértésre okot adó nézeteltérés is arra indíthatta Imrét, hogy fogságra vesse Andrást.

Mindez aligha történhetett sokkal korábban, mint 1203 ősze, hiszen III. Ince november elején kelt levelei félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a pápa még nem tudott András herceg elfogatásáról. Az eset, természetesen, idővel a pápa tudomására jutott, s nem is mulasztotta el, hogy Imre király értésére adja neheztelését miatta. Tény mindenesetre, hogy a pápa intelme ellenére, András herceg egyelőre börtönben maradt, vélhetően Esztergomban, a délvidéki tartományokat pedig ismét Imre király bánja kormányozta.

András herceg 1204 első hónapjaiban szabadult ki fogságából, minden bizonnyal valamikor január

közepe és április vége között. Az újabb fordulat magyarázataként felmerült, hogy a herceget hívei szabadították ki börtönéből, más vélemény szerint azonban maga Imre király bocsátotta szabadon öccsét. A kérdést minden kétséget kizáróan eldöntik Imre király fia, László herceg megkoronázásának körülményei. A koronázására, Imre király kérésének eleget téve, 1204 áprilisában kelt bullájában adott utasítást Ugrin esztergomi választott — azaz a pápa által tisztségében még meg nem erősített — érseknek III. Ince pápa, s döntésének híre május végére már el is juthatott Magyarországra. A gyermek megkoronázására mégis csak augusztus 26-án került sor, jóllehet a pápa a szertartás haladéktalan megtartását írta elő az érseknek.

A késedelmeskedés megmagyarázhatatlan lenne, ha András herceg valóban megszökött volna fogságából, hiszen ez esetben Imre elemi érdeke lett volna fia mielőbbi megkoronázása, hogy így állítsa kész helyzet elé a talán újabb lázadásra készülő öccsét. Jól indokolható azonban, ha Andrást bátyja bocsátotta szabadon. Ebben az esetben valóban nem lehetett akadályja annak, hogy László trónörökös korábban oly sürgős megkoronázásának napját az első magyar király, Szent István szimbolikus jelentőségű ünnepe, augusztus 20-ra halasszák. A szertartást végül, Ugrin érsek váratlan halála miatt, csak néhány nappal később, augusztus 26-án tartották meg.

A koronázás zavartalanságának politikai hátterét az az újabb egyezés biztosította, melyet Imre király kötött András herceggel: fia, László kiskorúságának idejére öccsét jelölte ki az ország kormányzójának. A döntés ugyanakkor alátámasztja azt a már szóba került feltételezést is, hogy András herceg 1203. évi fogságra vetése aligha tekinthető Imre előre eltervezett lépésének. Sokkal inkább hirtelen elhatározás munkálhatott a háttérben, hiszen Imre nem használta fel a rendelkezésére álló időt nehézségei valamiféle radikális felszámolására, azaz öccse megöletésére, arra a kérdésre viszont, hogy mi történjék a fogoly Andrással, szemlátomást nem tudott feleletet adni.

A fivérek megállapodása így szükségszerű volt, s aligha lehetett független Imre király halálra készülődésétől. Egy harmincas éve első felében járó, élet-erős uralkodó joggal számíthatott volna arra, hogy végigkísérheti fiát a felnőtté válás útján, ha Imre mégis halála esetére rendelkezett, akkor alighanem felmerült benne a közeli halál lehetősége, s nyilván nem ok nélkül. A kormányzói kinevezés ugyanakkor éppúgy megerősíti azt a véleményt, mely szerint Imre bocsátotta szabadon Andrást, mint László herceg koronázásának időpontja. Ha ugyanis András szökni kényszerült volna, megmagyarázhatatlan lenne, miként állhatott helyre a bizalom a fivérek között, mely nélkül András kormányzóságának még a gondolata is elképzelhetetlen lett volna.

Imre mindenesetre 1204. november 30-án valóban elhunyt, s András átvette az ország feletti tényleges uralmat mint Imre fiának, III. László királynak a gyámja és az ország kormányzója. A pápa ezt követően elhalmozta Andrást utasításszámba menő intelmeivel, melyek félreérthetetlen utalásokat tartalmaznak arra vonatkozóan, hogy az országot kormányzó András herceg és az özvegy királyné kapcsolatát súlyos feszültségek terhelték.

Férje halálát követően Konstancia királyné igen kényes helyzetben találta magát, mely korántsem mondható egyedi jelenségnek. Az egész középkoron át megfigyelhető, hogy azok a magyar királynék, akik férjük halálát követően is Magyarországon maradtak, de nem vonultak vissza egy kolostor magányába, és nem is haltak meg rövidesen, szinte kivétel nélkül különféle politikai bonyodalmakba keveredtek. A jelenség korokon átívelő következetessége miatt nehéz, s meglehet, nem is szükséges ellenállni a kísértésnek, hogy azt gondoljuk: ez volt a dolgok rendje. S talán nem is tévedünk, hiszen voltaképpen arról van szó, hogy az özvegyi sorsra jutott királyné kikerült a királynéi intézmény korlátozott jogokat, de biztos védelmet nyújtó keretei közül. Azt viszont, hogy az özvegy királyné miként találhatja meg a helyét alapvetően megváltozott személyes körülményei köze-

pette, a kor nem szabályozta, így a kérdést minden esetben egyedi módon kellett rendezni, ha ugyan volt erre hajlandóság. A kivételek közé kizárólag azok az özvegyek tartoznak, akiknek megadatott, hogy hátralévő életüket királyként uralkodó gyermekük tegye a korábbiakhoz hasonlóan biztonságossá.

Konstancia nehézségeit fokozta, hogy királlyá koronázott fia még kiskorú gyermek volt, az országot ténylegesen irányító András hercegről pedig a korábbiakban kiderült, hogy nemcsak vágyik a hatalomra, de megszerzéséért tenni is hajlandó. Az előjelek tehát nehéz éveket ígértek Konstanciának. A visszatérés a szülőháza biztonságába egy csapásra megszüntethette volna gondjait, ám ez a megoldás szóba sem jöhetett, hiszen fiát magyar királlyá koronázták. Bizonyosra vehető, hogy féltékeny öre volt gyermeke jogainak, miként az is igen valószínű, hogy András minden döntése mögött ármánykodást sejtett, s talán nem is minden esetben teljesen alaptalanul. András ellenben az ország kormányzójaként teljhatalomra tartott igényt, melyet nem korlátoz a gyermek és az özvegy vélt vagy valós érdekeire figyelmező önmérséklet, ami egyébként, vélhetően, nem is tartozott személyisége legjellemzőbb vonásai közé; ezekben az években bizonyosan nem. Az özvegy és a kormányzó közötti feszültségeket növelte, hogy András herceg nemcsak a királyi kincstár feletti ellenőrzést vette át, de rátette a kezét, jóval későbbi időkből származó adatok szerint, Konstancia magánvagyonára is.

Tény mindenesetre, hogy a sérelmeket elszenvedő Konstancia királyné idővel már sem magát, sem gyermekét nem érezte biztonságban Magyarországon. Kétségbeesett lépésre szánta el magát: úgy döntött, hogy Ausztriában, VI. Lipót hercegnél keres menedéket fiával együtt. András kétségtelenül túlfeszítette a húrt, s elveszítette az ellenőrzést az események felett.

Konstancia és III. László meneküléséről számos középkori forrás megemlékezik, jellemző azonban, hogy csak külföldiek. A rövidebb szövegezésűek csupán Konstancia királyné és gyermeke Bécsbe érke-

10. III. László koronázása a Képes krónika miniatúráján

zéséről adnak hírt, továbbá arról, hogy ott hunyt el az ifjú III. László, s ezt követően az özvegy királyné Lipót herceg segítségével visszatért szülőföldjére, Aragóniába. A történet számos további részletére kitér ellenben a stájerországi Admontban vezetett évkönyv folytatása, melyből kiderül, hogy Konstancia királynét és III. Lászlót elkísérte „néhány püspök és előkelő” is, akik esküjükhöz híven kitartottak a gyermek király mellett. Az út viszontagságos lehetett, mert a Magyar Királyság őrzött határain erővel kellett áttörniük. Lipót herceg kegyesen fogadta a menekülőket, III. László azonban „néhány nap múltán” meghalt. Holttestét a győri püspök szállította vissza Magyarországra, ahol királyoknak járó tiszteletadással temették el Székesfehérvárott.

A beszámoló kitér arra is, hogy a Konstanciát és gyermekét befogadó Lipót herceg komoly bajba került. András herceg ugyanis — akit „király”-nak mond a szöveg, megelőlegezve a későbbi fejleményeket — visszakövetelte „mind a királynét, mind a kincseket és a koronát, melyeket [a királyné] magával vitt”, s a mindkét fél által mozgósított seregek már össze is gyűltek. Arról azonban, hogy az összecsapásra valóban sor került volna, nem tud a szerző, ellenben maga is megemlíti, hogy Konstancia végül az osztrák herceg segítségével visszatért szülőhazájába.

Az András és Lipót között kirobbant konfliktusról az oklevél-fogalmazás egyik legtekintélyesebb kortárs mestere, az itáliai Boncompagno da Signa (latinosan: Boncompagnus) is értesült. Egyik művében hosszasan idézi VI. Lipót herceg azon segélykérő levelét, melyet az Sváb Fülöp német királyhoz intézett. Ez a híradás is megerősíti, hogy III. László Ausztriába érkezését követően „rövid idő elteltével” elhunyt, s megemlékezik arról is, hogy András parancsot adott alattvalóinak Ausztria pusztítására „a királyné miatt”. Kincsekről és koronáról azonban Lipót herceg levele nem tesz említést.

Annak kiderítése, hogy voltaképpen mi és hogyan történt 1205 tavaszán, nem ígérkezik egyszerű feladatnak még akkor sem, ha töredékes ismeretein-

ket további, az üggyel közvetlenül kapcsolatban nem álló források adataival egészítjük ki.

Az bizonyos, hogy Konstancia valamiképpen megszerezte a magyar királyok koronáját, ennek körülményei azonban ismeretlenek. Az ellenben kétségtelen, hogy a királyavató koronáról van szó, hiszen annak birtoklása fontos ütőkártya lehetett Konstancia kezében, s ugyanerre vall az is, hogy visszaszerzése érdekében András kész lett volna hadat vezetni az Imrével szemben korábban őt támogató VI. Lipót ellen. A koronát ebben az időszakban már bizonyosan Székesfehérvárott őrizték: 1198-ból származó forrásunk szerint a székesfehérvári káptalan örkanonokja volt az, akinek feladatai közé tartozott a királyok koronájának őrzése, s akinek személyét éppen emiatt különös gonddal kellett kiválasztani.

Az özvegy királyné és a gyermek király valamikor 1205 áprilisának közepe táján indulhatott el, s nem egészen egy hét múlva már Bécsben is lehettek, ahol aztán III. László nem sokkal később elhunyt. Halálának pontos időpontja bizonytalan, mivel a korábbi krónikák felhasználásával a 14. század közepén szerkesztett magyar krónika különböző szövegváltozatai ellentmondásos adatokat közölnek. A magyar történetírásban végül az 1205. május 7-i dátum vált elfogadottá.

Nem tudjuk, hogy András herceg mikor és milyen körülmények között szerzett tudomást a történetekről, mindenesetre Bécsbe küldte a már megválasztott, de a pápa által még meg nem erősített győri püspököt, Pétert. András herceget elsősorban a törvényes királyavatáshoz nélkülözhetetlen korona visszaszerzése érdekelt, III. László sorsa, bár hivatalosan bizonyára ez volt a fő kérdés, valójában másodlagos volt, az pedig, hogy Konstanciától megszabadult végre, bizonyosan nem döntötte búskomorságba a kormányzót. Aligha lesz véletlen, hogy meg sem próbált akadályt gördíteni az özvegy Aragóniába való hazatérése elé. A győri püspököt — akinek személyében több kutató a magyar honfoglalás

11. III. Lászlónak tulajdonított halotti ékszerek a székesfehérvári királysírokból

regényes történetét megíró Anonymust vélte felismerni — több körülmény tette különösen alkalmassá arra, hogy a feszült helyzetben követség élén induljon VI. Lipót osztrák herceg udvarába. Egykor Imre király kancelláriáját vezette, így államkormányzati tapasztalatokkal rendelkezett, élvezte ugyanakkor az országot kormányzó András herceg bizalmát is, miközben korábban székesfehérvári prépost volt, így azon kevesek közé tartozott, akik elég közelről láthatták a koronát ahhoz, hogy egyértelmű azonosítására képesek legyenek.

Talán Bécsben tartózkodott már Péter püspök, amikor III. László váratlanul meghalt. Feladatai így módosultak: most már a korona mellett a halott királyt is vissza kellett szállítania Székesfehérvárra. A gyermek eltemetésének időpontja megintcsak ismeretlen, feltehető azonban, hogy legkésőbb május közepe táján megtörtént. A történet egyetlen biztos időpontja ugyanis II. András király megkoronázásának napja: 1205. május 29. Az uralkodó koronázása azonban sohasem történt titokban, előkészületeket igényelt, nem is keveset, így indokoltnak látszik an-

nak feltételezése, hogy legalább két héttel korábban országszerte kihirdették annak időpontját, ez azonban csak akkor történhetett meg, amikor András már bizonyos lehetett abban, hogy a korona a rendelkezésére fog állni az ünnepen.

Az viszont alighanem megmarad rejtélynek, hogy Konstancia végül is mit remélt a szökéstől. Azalatt tisztában lehetett, hogy a nemzetközi bonyodalmat támasztó menekülés, valamint a korona elrablása a legkevésbé sem alkalmas arra, hogy Andrást egyszeriben unokaöccse önfeladásig hűséges gyámjává változtassa. Abban sem igen bízhatott, hogy a történetek után lehet visszaút a maga és fia számára Magyarországra, míg sógora ott a hatalom tényleges gyakorlója. Az sem valószínű, hogy valamiféle hirtelen támadt, gyermeke és saját életét féltő pánikroham magyarázatot kínálhat döntésére, hiszen minden jel arra vall, hogy jól átgondolt és előkészített terv eredménye volt a sikeres szökés. A körülmények ilyenformán leginkább azt sejtetik: András néhány hónapnyi kormányzósága elegendő volt ahhoz, hogy feladja annak reményét, fia követheti apját a magyar

trónon. Ennek feltételezése értelmet ad a korona elrablásának, hiszen a korona Bécsben csupán egy értékes ékszernek számított, András számára azonban nélkülözhetetlen volt, ha az ország törvényes királya akart lenni, márpedig nagyon is akart. A korona birtoklása ily módon Konstancia pozícióit erősíthette volna a válság megoldására hivatott tárgyalásokon, fia trónigényének biztosítékeként sokkal kevésbé lehetett számításba venni. Bármi volt Konstancia elképzelése a jövőt illetően, terveit romba döntötte fia váratlan halála. Még a menekülés sikere is ellene fordult, hiszen az ország elhagyásával akaratlanul

bár, de nagy szolgálatot tett Andrásnak. III. László így nem a kormányzó hatalma alatt álló területen hunyt el, ami elejét vette azoknak a gyanúsítgatásoknak, amelyekkel ellenkező esetben a hercegnek minden bizonnyal szembe kellett volna néznie mind a kortársak, mind a kései utókor előtt.

A gyermek király holttestének és a koronának Székesfehérvárra érkezését követően már nem volt kérdéses, hogy mi következik: III. László temetése után János kalocsai érsek, mivel az esztergomi érsekséget Ugrin említett halála után még nem töltötték be, magyar királlyá koronázta András herceget.

